

ӘОЖ 82.03; 82:81'255.2

Г.Қ. Қазыбек¹, Г. Даутова²

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, ¹ф.ғ.к., профессор, ²магистрант
Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: kazybek_68@mail.ru, d.gulnazik@mail.ru

М. Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясындағы ұлттық колоритті аудару тәсілдері

Мақалада әлем әдебиетінің классигі Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясының орыс тіліне аударылу мәселесі қарастырылады. Аудармашылардың ұлттық колоритті аудару тәсілдерінің қандай деңгейде қолданылғаны, аудармашының классикалық шығарманы меңгеру мүмкіндігін саралай келіп, аударманың орындалу ерекшелігі туралы айтылады. Ұлт санасы және мәдениетімен тығыз байланыстағы реалий сөздер, жалқы есімдер, мақал-мәтелдер мен тұрақты сөз тіркестері секілді тіл құбылыстарының, роман-эпопеядағы көшпенділер мәдениеті, салт-дәстүрлері сөз етілген тұстардың орыс тіліне аудару кезінде қалыпты дәрежеде орын алған мәселелермен қатар, аударма сапасына кері әсерін тигізген факторлар сараланады.

Түйін сөздер: роман-эпопея, реалий, «Абай жолы», экзотизм, транскрипция, транслитерация.

G. Kazybek, G. Dautova

Receivingtransfer of national color in the m. auezov's novel "The path of Abai"

The article is dedicated to the problems of translation in the realities of the M. Auezov's epic novel "The Path of Abai", a comparative analysis of the original and translated text. Characterized by the level of use of national colors in the translations of the classics. Reveals the possibilities of mastering of literary texts and features of technique of transferring national color. Describes the types of transmission realities from Kazakh to Russian.

Thus, the article raised the problem of translation of the novel "The Path of Abai" in Russian, and made some theoretical findings.

Key words: novel, realities, "The Path of Abai" exoticism, transcription, transliteration.

Г. Казыбек, Г. Даутова

Прием передачи национального колорита в романе-эпопее М. Ауэзова «Путь Абая»

Статья посвящена проблемам перевода реалии в романе-эпопее «Путь Абая» М. Ауэзова, дается сравнительный анализ исходного и переводного текста. Характеризуется уровень применения национального колорита в переводах классических произведений. Раскрываются возможности усвоения художественных текстов и особенности приема передач национального колорита. Описываются виды передачи реалий с казахского на русский язык.

Таким образом, в статье подняты проблемы перевода романа «Путь Абая» на русский язык, а также сделаны некоторые теоретические выводы.

Ключевые слова: роман-эпопея, реалии, «Путь Абая», экзотизм, транскрипция, транслитерация.

М. Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясы алдымен орыс тіліне, содан кейін негізінен орыс тілді нұсқасынан әлемнің көптеген өзге тілдеріне, соның ішінде кезінде Оңтүстік-Батыс Азияда ғана емес, Таяу Шығыс, Ресей, Орта Азия, Оңтүстік Еуропа жұртының әдеби тілдеріне аударылды. 60 жылдан астам уақыт бұрын жарық көрген роман-эпопея күні бүгінге дейін әлемнің 40 тіліне тәржімаланса, соның ішінде орысшаға екі рет аударылған. Алғашқы аудармасын Л. Соболевтің басшылығымен бір топ аудармашылар (Н.Анов, З.Кедрина, Т.Нүр-

тазин, Л.Соболев, А.Никольская) жүзеге асырған. Аудармаға автордың өзі тікелей қатысып, шығарма аудармашыларының әрқайсысымен жеке-жеке барынша ыждаһатты және мұқият жұмыс жүргізді. Ал екінші, жаңа, 2007 жылы жарияланған аударманың авторы Ресей жазушысы Анатолий Ким. Жаңа жасалған, қайта қолға алынған аударманың осы күнде өзектілігі ерекше.

Реалий-жекелеген заттардың, материалдық әлемнің болмысы. Реалий сөздер негізінен қандай да бір халыққа, елге немесе өңірге тән түр-

мыстық реалий мен қоғамдық өмірдің сипаттайтын тілдегі лексемалар болып табылады. Аударматануда эквиваленттік немесе экзотизмдер деп аталады. Тақырыптық жүйеге сай оларды бірнеше топқа бөлуге болады. 1) *Тұрмыстық құрылым реалийлер*: ранчо (Венесуэла), фавела (Бразилия), пончо (накидка), текила (Мексика), боливиано (Боливия); 2) *Этнографиялық реалийлер*: гаучо (Аргентина), самбо (Бразилия), туливьеха (мифтік құс); 3) *Табиғат әлемінің реалийлері*: лама, гуанако, каранчо (жануарлар), манго, жакейра, папайо (өсімдіктер), сельва, саванна (ормандар түрлері); 4) *Қоғамдық-саяси реалийлер*: кабильдо (Уругвай), карабинер (Чили), менсу (Бразилия).

Көркем аудармада реалийді жеткізудің мынадай түрлері бар:

1) транскрипция, транслитерация;

1. Транслитерация немесе баламасы бар сөздердің аударылмауы:

Түпнұсқа	Л.Соболев аудармасы	А. Ким аудармасы	Түсініктемелер
жент	жент (сілтеме: творог растертый со сливочным маслом и медом)	жент	Жент–диірменге тартылған немесе келіге түйілген тарының сөгіне жылқының майын немесе сары майды қосып, қант, бал, мейіз, ірімшік қосып жасалатын тағам.
сал, сері	сал и сэри (сілтеме: профессиональные певцы и акыны раъезжавшие по аулам в яркой разноцветной одежде)	салы, сэри	Маңына ақын, әнші, домбырашы, палуан - неше түрлі өнерлі жастарды жинап, серілік, салдық жолына түскен, өнер жолына бір жола өмірін арнаған, ит жүгіртіп, құс салып, аңшылық құрған әнші-ақындарды сал, серілер деп атаған.
ұрын (келу, бару)	қалып кеткен	(справить) урын, свадьба поездка жениха к родителям невесты	Болашақ күйеу қыз ауылына өзінше «көрінбеген» болып, бірақ қараңғы түсе салтанатпен, жолдас жораларымен келеді. Мұны « есік көру» көбінесе «ұрын келу» деп айтады. Күйеу осы жолы өзінің болашақ жарын көріп танысып білісіп, тілдесіп көңілін демдейді.«Ұрын той» өткізіліп күйеуге және оның жолдастарына құрмет көрсетіліп, сый тартылып, олар еліне қайтады.
құдай	бог	құдай, бог	бог, всевышний
тұздық	туздык	туздык	Тұздық, ет сорпасы бетінің майына жуа, көкөніс қосып ас бетіне құйылу үшін жасалады. Орыс тілінде оны подливка дейді. Екі аудармада да сілтеме берілмеген.
құрт, іркіт	курт, иркит	курт, иркит	Құрт–қой, сиыр сүтінен әзірленеді. Ашыған

2) аналогтық аударма. Бұлар ұлттық не тарихи реалийлерге тән емес;

3) калька, жартылай калька, меңгеру;

4) ауыстыру, тектік-түрлік ауыстыру, функционалдық ұқсастық, сипатталу, түсіндіру, талдау.

А.В. Федоров былай дейді: «Көбінесе аудармадағы тілдің төмен деңгейі түпнұсқаны жеткілікті, анық түсінбеудің тікелей салдары, шетел тілін білмеу немесе сөз болып отырған сол заттарды білмеудің нәтижесі болып табылады. Түпнұсқада көрініс тапқан шындықты түсіну, түпнұсқа тілін білу, аударма жасалып отырған тілді белсенді қолдану сипаты араларында тығыз байланыс бар» [1, 131].

Негізінен, М.Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясының аудармашылары реалийлерді аударуда төрт әдісті қолданған.

			сүттен іркіт жинап, қазанға құйып қайнатып, суыған соң қапшыққа салып суын сорғытып, сосын әртүрлі үлгіде жасап кептіреді.
төр	переднее место	тор	А.Ким төрді тор деп транслитерация тәсілімен берген де, түсініктеме бермеген. Романда төр бір емес, сан рет қолданылып, кездесе де екі аудармада да түсініктеме берілмеген. Қазақ халқының түсінігінде төрдің, төр орынның маңыздылығы ескерілмеген.
казы	казы	колбасы казы	Қазыны аудармада транслитерация тәсілімен беріп, қосымша түсініктеме берілу қажет. А.Кимнің колбасы казы дегені, колбаса, называемая казы деген ұғымға сәйкес келеді.
жұт	джут	джут (сілтеме: стихийное бедствие из за сильных снегопадов ибуранов)	Жұт - ұзаққа созылған қалың қыс, боран кезінде ас, шөп жетіспеушілігінен малдың жаппай қырылуы. Соболев аудармасында сілтеме берілмеген, Кимнің берген түсініктемесі бұрыс.
әже	бабушка	аже	бабушка
келін	келин, невестка	келин, невестка	Екі аудармада да, келінге әр тұста әр түрлі балама берілген. Негізгі, тура баламасы невестка, сондықтан белгілі бір жүйемен барлық жағдайда да невестка деп берсе оқырманға түсінікті болар еді.
апа	апа	апа	Сол заманда шешені апа деп атаған. Аудармада транслитерация тәсілімен берілсе де, сілтемемен орыс оқырманна түсініктеме берген жөн.
аға	ага	ага	брат, дядя (сілтеме берілмеген)

Төмендегі келтірілген мысалды не транслитерацияға, не басқа топқа

жатқызу орынсыз:

1. «- Осы әніңмен, осы сәніңмен өт жалғаннан!

- Әмин, әже!» [2, 74]

« - Дай тебе бог, дорогая, всю жизнь прожить с такой песней и в таком почете!

- Аминь, бабушка!» [3, 356]

« - Да прожить тебе на свете в красоте и веселье души, келин пригожая!

- Живи долго во здравии, аже!» [4, 83]

2. « - Барамыз, оқимыз. Қалаға апар! – дегіп, асыға, қызыға уәде

берісті». [5, 50]

« - Мы поедем учиться! Вези нас скорее в город!» [3, 339]

« - Поедем учиться! Вези нас скорее в город, ата!» [4, 55]

3. «Әр жағын салмақтап, ойлап ойлап келіп, ақырында қарсы болған

жоқ» [5, 50]

«Хорошенько поразмыслив, мысленно бросив кумалаки за и против...»

[4, 56]

А.Ким аудармасынан алынған бұл мысалдың бір ерекшелігін айтпай өтпеске болмайды. Жоқтан алынған «кумалаки» көзді сүзіп барды. Назарға алғаш ілінгенде, қазақша сонда қалай болғаны деп, ойға салып көретін, болсақ ештеңе шықпайды. Түпнұсқа бір басқа, аударма бір басқа болып шықты. Бұл мысал А. Кимде аудармашылық тәжірибенің жеткіліксіз деген пікірге тиек болуы ғажап емес. Әйтседе, А.Кимнің аудармашылық тәжірибесі кем деген реті жоқ. Мұны аудармашының еркіндігінің нәтижесі деп білген жөн. Алайда аудармашының еркіндігінің мұндай үлгісін де ақылға қонды, аударма талаптарына сай деп айту

қиын. Шындығына келгенде, аудармашының бұл істеп отырғанын жауапкершіліктің жоқтығынан, еркіндіктен емес, еркінсуден туған сәйкессіздіктер қатарында қабылдағанымыз дұрыс. Бұл мысалдарды келтірудің мақсаты, А.Кимнің өз бетімен түпнұсқада жоқ реалий сөздерді транслитерация түрінде аудармаға қосқанын көрсету. Аудармашының ақталмайтын қателігі. «Аминь» мұсылмандарға ғана емес, сонымен қатар христиан дініне тән ишаратпен айтылатын сөз. Мұны аудармашының білмей «Живи долго во здравии» деп тілек айтып кеткені таң қалдырып көңілге өкініш ұялатады.

Аудармашылар стилінің ерекшелігі деп айту

2. Реалийлерді аударуда қолданылған екінші әдіс - аналог (немесе жуық аударма):

Түпнұсқа	Л. Соболев аудармасы	А. Ким аудармасы	Түсініктемелер
кілем	ковер	ковер	Кілем-койдың түсті жүнінен түрлі ою-өрнектер келтіріп, қолмен тоқылатын түкті тоқыма бұйым. Қазақ тұрмысында мықтап орын алған, бүгінгі күнде де маңызын жоймаған, өте тығыз тоқылатын, өте төзімді, ұзақ уақыт сақ-талатын бағалы үй бұйымдарының бірі.
алаша	ковер	ковер	Алаша деп әртүрлі жіптен өрмек арқылы арқау салып жолақтап тоқылған, көбінесе жерге төсейтін тақыр кілем, төсеніш түрін айтады.
тымақ	шапка, малахай	шапка, тымак (сілтеме берілмеген)	Тымақ – аңның, малдың терісінен тігілген қысқы баскиімдердің жылысы. Орыс халқына тән емес бас киімнің түрі, сондықтан транслитерация тәсілімен берген күнде, міндетті түрде сілтеме берілуі қажет еді. Л.Соболев бір тұста малахай десе, басқа тұсында шапка деген. Шапканың тура баламасы бас киім, ал малахай өз алдына бас киімнің басқа түрі. Малахай – аң терісі мен елтіріден арасына жүн, мақта салып, сырып тігілетін, ұл балдар да, қыздар да кие беретін бас киім.
сырмақ	кошма	кошма	Төрге сыйлы қонақтардың астына төсе-летін, көші-қон кезінде түйеге артқан жүктің үстіне сәндік үшін жабылатын арнайы жасалған сәнді, көлемі 3-4 метрдей көлемдегі түрлі оюлармен өрнектелген қолөнер бұйымы.

3. Аударманың сипатталу, түсіндіру әдісі:

Түпнұсқа	Л. Соболев аудармасы	А. Ким аудармасы	Түсініктемелер
сыбаға	аудармада қалып қойған	сыбага – часть из какого-нибудь семейного при-	Сыбаға (дәстүр). Құрметті қонаққа немесе өздерінің жақын-туыстарына арнап сақталған кәделі ет мүшелері «Сыбаға» деп

		бытка	аталады.
ерулік	аудармада қалып қойған	ерулик освященное веками приношение	Ерулік(салт). Ауыл ортасына жаңа үй көшіп келсе, қоныстанса сол ауылдың адамдары жаңа үйге “ерулік” деп ас пісіріп табақ тартады. Бұл жаңа адамдарды бөтенсіретпей өз ортасына тартудың, сыйласудың үлкен белгісі.
тайтұяқ	абзац аударылмай қалып қойған	слиток серебра жеребенка тайтуяк	Тайтұяқ – тай тұяғының көлеміндей құйма алтын не күміс. Сол уақыттағы жүз түлпардың құны.
қойтұяқ	-----	слиток в форме бараньего копытца койтуяк	Қойтұяқ – қой тұяғының көлеміндей құйма алтын немесе күміс.
підия	-----	общинного жертвоприноше ния – пидия	Підия - қайтыс болған адамның өтей алмай кеткен борышы, бере алмай қалған қарызы немесе кінәсі болса, оны өтеуге берілетін төлем ақыны "підия" дейді. Ол жоқ-жітік, жетім-жесір, кемтар немесе мүсәпір адамдарға беріледі.
әмеңгер	жених молодой вдове	амеңгер, новый муж для вдовы	Әмеңгер(ер)-күйеуі қайтыс болған әйелді әйелдікке алуға хұқы бар адам. Қазақ дәстүрі мен заңы бойынша әмеңгерлікке қайтыс болған адамның туған немесе жақын қайны ағалары мен қайны інілері жатады.

Сыбаға мен ерулік Л.Соболев аудармасында қалып қойған. Бұл халқымызға тән салт-дәстүр. Романда айтылған әрбір салт дәстүрдің өзіндік қолдану орны, тәсілі бар, автор әрбір салт дәстүр роман желісінде орын алған оқиғаға байланысты қолданылып, мәні ашылады. Оны аудармай қалдырып кету, мәнсіз бір етістік сөзді қалдырып кетумен бара-бар емес. Бұл аудармашы қателігі. Ал А.Кимде, реалий сөздерге көбіне сілтеме берілген. Дегенмен берілген сілтеме кейде анық, толық емес, кей тұста дұрыс емес. Мысалы, жоғарыда келтірілген реалий сөздерді Ким аудармада сілтемесіз, бірден сипаттап беріп өту тәсілін қолданған. Сондықтан, әр сөз мағынасына толықтай тоқталмай, үстіртін, аз сөзбен айтып өткен. Сыбаға, ерулік деген бір ұғымды беретін жай сөз емес, ол салт дәстүр. Ал, А.Ким бұл дәстүрлерді дәстүр деңгейінде жеткізе алмаған. Тайтұяқ, қойтұяқ сөздерінің мағынасын дұрыс ашпаған. Підияны да асығыс, үстіртін бір ауыз сөзбен айтып өтеді. Оқырман «общинное жертвоприношение» шын мәніндегі романда мензеген мағынасын түсін-

бесі айдын анық. Әмеңгерлік дегеніміз де салт. Л. Соболев те, А.Ким де әмеңгердің де, әмеңгерлік салттың да мағынасын аша алмаған және де аудармаларында берілген сипаттамалары дұрыс емес, түсіндірме сөздікте берілген анықтамамен салыстырғанда шын мәніндегі мағынасынан алшақ.

Транслитерация әдісін қолдану көбінесе ғылыми әдебиеттерге тән. Бұл әдіс көркем аудармада да лайықты орнын тауып келеді. «Түпнұсқа тілінің арнайы лексикаларын аударма тілінде беру үшін транслитерация әдісін қолданады. Ол белгілі бір реалияны білдіретін тап сол сөзді немесе оның түбірін аударма жасалатын тілдің әріптерімен жазып, тікелей қолданумен іске асады» [7,141-142], - дейді зерттеуші Б.Бекмухамедов. Ұлттық реалийлерді аударудың мұндай тәсілі халықтардың тарихи дамуының, тұрмыс-тіршіліктерінің әлеуметтік-экономикалық шарттарының әртүрлі болып келуіне, осы тілдер арасында ұзақ уақыт аударма жұмыстарының болмай келуіне байланысты.

4. Реалийлердің дұрыс аударылмауы және сілтемесіз берілуі:

Түпнұсқа	Л.Соболев аудармасы	А. Ким аудармасы	Түсініктемелер
тақыр алаша	шерстяной ковер	шерстяной ковер	Түрлі-түсті жіптен арқау салып жолақтап тоқыйтын тақыр, көлемі жағынан кілемнен кіші, жеңіл төсеніш, алашаның бір түрі.
шымылдық	занавес	занавес	Шымылдық- салт бойынша бөлме ішіне безендіріліп тігілетін перде түрі. Бұл перде үйге келіннің жаңа түскендігін білдіріп, оның жаңа орнын білдіреді. Шымылдық шаңырақта бала дүниеге келгенше ілулі тұрады. Занавес деп берген аудармасына міндетті түрде сілтеме берілу қажет.
көрімдік	выкуп	выкуп	Көрімдік-жаңа түскен келінді күйеу жағы көру үшін жең-гелері көрімдік ұстатады. Немесе адам жаңа бір затқа ие болып, жаңа үйге көшіп, балалы болғанда, тойда берілетін сый-сияпат. Выкуп дегеніміз көбінесе қалың мал ұғымына сәйкес келеді.

Жоғарыда келтірілген әрбір сөздің ғылым мен әдебиетте де, халқымыздың санасында да қалыптасқан өзіндік мағынасы, сипаты, ұғымы, қолдану ерекшелігіне байланысты анықтамасы бар. Аталмыш анықтаманың иесі болып табылатын белгілі бір ұғым не сөз ғасырлар бойы бүкіл халықтың тұрмыс тіршілігін, тарихын басынан кешкен. Содықтан оны бұзуға не болмаса бұрмалауға ешкім де құқылы емес. Егер алаша да, кілем де орыс тілінде бір мағынаны беретін болса, неліктен оны қазақ тілінде бөліп жарған?! Демек, екі түрлі атауы бар заттың екі түрлі мағынасы бар және оған екі түрлі түсініктеме беру қажет.

Қорытындылай келгенде, ұлт санасы мен мәдениетімен тығыз байланыстағы реалий сөздер, жалқы есімдер, мақал-мәтелдер мен тұрақты сөз тіркестері секілді тіл құбылыстарының және роман-эпопеядағы көшпенділер мәдениеті, салт-дәстүрлері сөз етілген тұстардың орыс тіліне аудару кезінде қалыпты дәрежеде орын алған мәселе-

лермен қатар, аударма сапасына кері әсерін тигізген факторларды саралағанымызды айта кеткен жөн. Осы аталған мәселелерге қатысты басты олқылықтардың негізгі себебі орыс аудармашысының түпнұсқа тілін білмеуі болып шығады.

Түпнұсқада сөз болып отырған өзге халық мәдениетіне, салт-дәстүріне, шаруашылық ерекшеліктеріне аудармашы ерекше назар аударуы керек. Аудармашы түпнұсқа тілі жүйесіндегі барлық көркемдік құралдарды аударма тілінде қайта туындатады. Шығармашылық еңбек ретінде қарағанда, аударма – көркем көшірме, көркем туынды. Аударма үдерісі нағыз шығармашылық сипатта болады. Аударманың орындаушылық өнерге ұқсайтынын күй тартатын домбырашының шеберлігімен салыстырып байқауға болады. Домбырашы күйшінің күйлерін жеткізіп орындайды, жаңа шығарма тудырмайды. Мұндай салыстырулардан аударма туынды шығарма, ал аудару үдерісі шығармашылық үдеріс екеніне тағы да көз жетеді.

Әдебиеттер

- 1 Федоров А. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Учеб. пособие. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: Высшая школа, 1983. – 303 б.
- 2 Әуезов М. Абай жолы. 1 кітап. – Алматы: Жазушы, 2006. – 368 б.
- 3 Ауэзов М. Путь Абая. Книга 1. – Алма-ата: Жазушы, 1962. – 608 с.
- 4 Ауэзов М. Путь Абая. книга 2. / Пер. А. Кима. – Алматы: Жибек жолы, 2007. – 454 с.

- 5 Әуезов М. Абай жолы. 2 кітап. – Алматы: Жазушы, 2006. – 432 б.
6 Аuezov M. Путь Абая. книга 1./ Пер. А. Кима. – Алматы: Жибек жолы, 2007. – 470 с.
7 Бекмухамедов Б. О путях передачи лексических единиц языка / Аударманың лексико-стистикалық мәселелері. – Алматы: Ғылым, 1987. – 152 б.

References

- 1 Fedorov A. Osnovy obshchey teorii perevoda (lingvisticheskie problemy): Ucheb. posobie. – 4-e izd., pererab. idop. – Moskva: Vysshayashkola, 1983. – 303 b.
2 Әуезов М. Abayzholy. 1 kitap. – Almaty: Zhazushy, 2006. – 368 b.
3 Auezov M. Put' Abaya. Kniga 1. – Alma-ata: Zhazushy, 1962. – 608 s.
4 Auezov M. Put' Abaya. kniga 2. / Per. A. Kima. – Almaty: Zhibek zholy, 2007. – 454 s.
5 Әуезов М. Abay zholy. 2 kitap. – Almaty: Zhazushy, 2006. – 432 b.
6 Auezov M. Put' Abaya. kniga 1./ Per. A. Kima. – Almaty: Zhibek zholy, 2007. – 470 s.
7 Bekmuhamedov B. O putyah peredachi leksicheskikh edinitz yazyka / Aударманың лексико-стистикалық мәселелері. – Almaty: Fylym, 1987. – 152 b.